

RICHARD EMERSONNING IJTIMOYIY TARMOQ NAZARIYASI

Abdurahmonov Rustam Mahmudovich

Ijtimoiy fanlar fakulteti ta'lim-tarbiya maslahatchisi.

Yuldasheva Sarvinoz

1-kurs talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15312372>

Annotatsiya. Ushbu maqolada amerikalik sotsiolog Richard Emerson tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy tarmoq nazariyasining asosiy g'oyalari tahlil qilinadi. Nazariyaning asosiy tamoyillari – almashinuv munosabatlari, kuch muvozanati, resurslar ustidan nazorat kabi tushunchalar yoritilgan. Mazkur yondashuv ijtimoiy munosabatlarni tahlil qilishda yangi yondashuv sifatida qaraladi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy tarmoq, almashinuv nazariyasi, kuch muvozanati, resurslar, nazorat, Richard Emerson.

ТЕОРИЯ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ РИЧАРДА ЭМЕРСОНА

Аннотация. В данной статье анализируются основные идеи теории социальных сетей, выдвинутые американским социологом Ричардом Эмерсоном. Основными принципами теории являются такие понятия, как меновые отношения, баланс сил, контроль над ресурсами. Этот подход рассматривается как новый подход к анализу социальных отношений.

Ключевые слова: социальная сеть, теория обмена, баланс сил, ресурсы, контроль, Ричард Эмерсон.

RICHARD EMERSON'S SOCIAL NETWORK THEORY

Abstract. This article analyzes the main ideas of social network theory put forward by the American sociologist Richard Emerson. The main principles of the theory are such concepts as exchange relations, balance of power, control over resources. This approach is seen as a novel approach to the analysis of social relations.

Keywords: Social network, exchange theory, balance of power, resources, control, Richard Emerson.

Kirish: Sotsiologiya fanida ijtimoiy munosabatlarni tushunishda turli nazariyalar shakllangan. Ulardan biri bo'lgan ijtimoiy tarmoq nazariyasi odamlar o'rtasidagi munosabatlarning strukturasi va resurs almashinuvi asosida izohlanadi. Richard Emerson ushbu nazariyada kuch muvozanati va resurslar asosidagi almashinuv jarayonlariga alohida e'tibor qaratadi. Bu yondashuv, ayniqsa, kuch dinamikasi va ijtimoiy ta'sirni tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega.

Asosiy qism: Richard Emerson XX asrning ikkinchi yarmida Amerika sotsiologiyasida faoliyat yuritgan olim bo'lib, u sotsiologik nazariyalarni psixologik va iqtisodiy yondashuvlar bilan birlashtirishga harakat qilgan. U o'zining "Power-Dependence Relations" nomli maqolasida shaxslar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni almashinuv tamoyili asosida tushuntirishga urindi.

Emersonga ko'ra, har bir inson yoki guruh ijtimoiy tizimda muayyan resursga ega va bu resurslar orqali boshqalarga ta'sir ko'rsatadi. Bu yondashuv Homans va Blau kabi olimlarning almashinuv nazariyalaridan ilhomlangan bo'lsa-da, Emerson uni tarmoq kontekstida chuqurlashtirdi.

Emerson nazariyasining markazida "kuch" (power) va "qaramlik" (dependence) tushunchalari turadi. Kuch – bu bir shaxsning boshqasiga o'z xohishiga ko'ra ta'sir o'tkaza olish imkoniyatidir. Qaramlik esa – bir tomonning resurslarga bo'lgan ehtiyoji kuchli bo'lganda yuzaga keladi. Masalan, agar A shaxs B dan muhim resurslarni olsa, A – B ga nisbatan qaram bo'ladi, va B – A ga nisbatan kuchliroq bo'ladi. Bu tengsizlik ijtimoiy tarmoqda hokimiyat va ustunlikni keltirib chiqaradi. Shuningdek, Emerson kuchni ikki tomonlama deb hisoblaydi: agar A Bga ta'sir qilsa, B ham A ga muayyan darajada ta'sir qilishi mumkin. Bu kuch va qaramlik o'rtasida doimiy muvozanat zarurligini anglatadi. Kuch – bu mutlaq emas, balki doimo o'zgaruvchan, munosabatlar tarmog'ida shakllanuvchi ijtimoiy hodisadir. Emersonning yondashuvi nafaqat individual shaxslar o'rtasidagi almashinuvga, balki ijtimoiy tarmoq tuzilmasiga e'tibor qaratadi.

Ya'ni, shaxslar yoki guruhlar o'zaro faqat bevosita emas, balki bilvosita aloqalar orqali ham bog'langan. Misol uchun, agar A shaxs B va C bilan aloqa qilsa, B va C o'rtasidagi raqobat A ga ko'proq kuch beradi. Bu esa "strukturaviy teshik" (structural hole) va "vositachilik" (brokerage) kabi tushunchalarga olib keladi.

Ushbu tarmoqdagi joylashuv kuchni aniqlovchi asosiy omilga aylanadi. Qanchalik ko'p aloqaga ega bo'lsang, shunchalik ijtimoiy resurslar ustidan nazoratga ega bo'lasan. Emerson fikricha, kuch – bu shaxs yoki guruhning o'z resurslarini qanday joylashtirishiga bog'liq. Ijtimoiy tarmoqda kuch muvozanatini saqlash doimiy jarayondir. Agar bir shaxs yoki guruh haddan tashqari kuchga ega bo'lsa, boshqalar bu kuchni kamaytirish yoki resurslarga erkin kirishni ta'minlash uchun harakat qiladi. Emerson bu holatni "qarshilik strategiyasi" (resistance strategy) deb ataydi. Shuningdek, u kuchli tomon o'z kuchini saqlab qolish uchun "mukofotlash" yoki "jazolash" usullaridan foydalanishini aytadi.

Emerson nazariyasining amaliy qo'llanilishi

1. Richard Emersonning nazariyasi bugungi kunda turli sohalarda qo'llanilmoqda. Jumladan:

2. Tashkilotlar sotsiologiyasi: xodimlar va rahbariyat o'rtasidagi kuch munosabatlari.

3. Oilaviy sotsiologiya: turmush o'rtoqlar o'rtasida resurslarga asoslangan ta'sir va muvozanat.

4. Internet va ijtimoiy tarmoqlar: foydalanuvchilar o'rtasidagi "like", "follower", "kontent" kabi resurslar ustidan raqobat. Emerson nazariyasi shundan dalolat beradiki, ijtimoiy kuch – bu doimiy harakatda bo'lgan, murakkab tarmoq ichida shakllanadigan hodisadir.

Richard Emersonning ijtimoiy tarmoq nazariyasi sotsiologiyada paydo bo'lgan turli maktablarning g'oyalari bilan uzviy bog'liq. Xususan, uning yondashuvlarida symbolic interactionism (ramziy interaksionizm), strukturaviy funksionalizm hamda sotsial almashinuv nazariyalarining kuchli ta'siri seziladi. Ramziy interaksionizmga ko'ra, odamlar o'zaro munosabatni belgilar va ramzlar orqali quradilar. Emerson nazariyasida esa bu o'zaro munosabatlar resurslar almashinuvi orqali kechadi – resurslar (e'tibor, yordam, ma'lumot, moddiy vositalar) orqali odamlar o'zaro "sozlashadi". Bu yondashuv sotsiologik munosabatlarni oddiy psixologik yondashuvdan farqli o'laroq, ijtimoiy kontekst va strukturada ko'rishga imkon beradi.

Bundan tashqari, Emerson klassik sotsiologlar — Emil Durkheim, Max Veber va Georg Zimmel g'oyalaridan ham ilhomlangan. Masalan, Durkheim jamiyatni murakkab tizim sifatida tasvirlagan bo'lsa, Emerson bu tizimdagi resurs oqimi va kuch balansini o'rganishga harakat qiladi. Zimmel esa "ijtimoiy shakl" va "raqobat" tushunchalariga urg'u bergan — bu Emersonning kuch-qaramlik nazariyasiga juda yaqin. Shu tariqa, Emerson o'z nazariyasida mavjud sotsiologik oqimlarni umumlashtirgan holda, ularni amaliy va tarmoqli tahlilga yo'naltirgan. Bu esa uning g'oyalarini faqat nazariy emas, balki tahlil va tadqiqot vositasi sifatida qo'llash imkonini yaratgan.

Har qanday nazariya singari, Richard Emersonning ijtimoiy tarmoq nazariyasi ham ba'zi jihatlarda tanqid qilinadi. Uning nazariyasi kuchli ilmiy asosga ega bo'lishiga qaramay, ayrim sotsiologlar quyidagi nuqtalarni zaif tomon sifatida ko'rsatadilar: Emerson o'z nazariyasida asosiy e'tiborni strukturaga – ya'ni ijtimoiy aloqalar va kuch muvozanatiga qaratgan. Ammo shaxsiy motivlar, hissiyotlar va psixologik omillar nazariyada yetarlicha hisobga olinmagan.

Masalan, ba'zida odamlar resurs yoki foydani hisobga olmasdan, mehr, sadoqat, e'tiqod asosida ham munosabat qurishadi. Bu esa almashinuv yondashuvi doirasidan chiqadi.

Nazariyada kuch va qaramlik ko'proq "muvozanatni tiklash" asosida tushuntiriladi. Bu yondashuv ayrim murakkab ijtimoiy tizimlarda (masalan, patriarxal jamiyatlar, diktatorlik siyosati, iqtisodiy tengsizlik) doimiy kuch muvozanati mavjud emasligi holatlarini yetarlicha tushuntira olmaydi.

Garchi Emerson nazariyasi zamonaviy internet tarmoqlariga moslashtirilsa-da, uni raqamli ijtimoiy tarmoqlardagi algoritmik hukmronlik, sun'iy intellekt va big data kabi yangi hodisalarni tushuntirishga qo'llash ba'zan yetarli bo'lmaydi. Chunki bu texnologiyalar "kuch" tushunchasini faqat insonlar bilan cheklamaydi. Ijtimoiy aloqalar doimiy o'zgarib turadi.

Emerson nazariyasi esa ko'proq barqarorlik va kuch muvozanatiga e'tibor qaratadi. Shu boisdan, ijtimoiy inqiroz, to'satdan yuzaga keladigan o'zgarishlar yoki ijtimoiy inqilob holatlarida bu nazariyadan samarali foydalanish qiyin bo'lishi mumkin.

Xulosa: Richard Emerson tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy tarmoq nazariyasi — zamonaviy sotsiologiyada insonlar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalarni chuqur tushunish uchun kuchli nazariy asoslardan biridir. Bu nazariyada asosiy e'tibor kuch va qaramlik munosabatlariga qaratilgan bo'lib, insonlar o'rtasidagi resurslar almashinuvi, ijtimoiy tarmoqlar ichida kuch muvozanati va o'zaro ta'sir mexanizmlarini aniqlashga xizmat qiladi. Nazariya soddaligi va amaliy yondashuvi bilan ajralib turadi — u ijtimoiy aloqalarni grafik tarzda ifodalash, kuch tahlili qilish va munosabatlar ichidagi kuchsiz tomonlarni aniqlash imkonini beradi. Ayniqsa, zamonaviy raqamli ijtimoiy tarmoqlar (Facebook, Telegram, Instagram) kabi muhitlarda bu nazariyaning amaliy ahamiyati ortmoqda. Shunga qaramay, Emerson nazariyasining ayrim cheklovli jihatlari ham mavjud: u psixologik omillarni yetarli darajada hisobga olmaydi, resursga asoslangan yondashuvni haddan ortiq mexanik tarzda talqin qiladi va ba'zida zamonaviy murakkab tarmoqlardagi algoritmik kuch muammolarini tushuntirishda ojizlik qiladi. Shunday bo'lsa-da, mazkur nazariya ijtimoiy fanlar, ayniqsa, sotsiologiya, psixologiya, ta'lim va hatto siyosiy tahlil sohalarida dolzarbligini saqlab qolmoqda. Ayniqsa, O'zbekiston jamiyatidagi mahalla, oila, ijtimoiy guruhlar kabi tuzilmalarni tahlil qilishda ushbu yondashuvdan samarali foydalanish mumkin. Emersonning kuch-qaramlik asosidagi nazariyasi — bu insonlar o'rtasidagi befarq bo'lmagan, doimo o'zgaruvchan, murakkab ijtimoiy aloqalarning tabiatini chuqurroq anglashga xizmat qiluvchi muhim ilmiy manbadir.

REFERENCES

1. Emerson, R. M. (1962). *Power-Dependence Relations*. American Sociological Review.
2. Blau, P. M. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York: Wiley.
3. Homans, G. C. (1958). *Social Behavior as Exchange*. American Journal of Sociology.
4. Wasserman, S., & Faust, K. (1994). *Social Network Analysis: Methods and Applications*.
5. Scott, J. (2000). *Social Network Analysis: A Handbook*. London: Sage Publications.